

Dokumentation av MODERN ARKITEKTUR i Norrbotten

KVARTERET ORTDRIVAREN, KIRUNA

Anna Björkman och Jennie Sjöholm 2002
Dnr 2003/0433

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	s. 2
HISTORIK	s. 3
BYGGNADSBESKRIVNING	s. 3
M2	s. 5
Hus 1. "Snusdosan", 1961	s. 5
Hus 2. "Spottkoppen", 1962	s. 6
Hus M1. "Herrens pris", 1960	s. 6
Hus 3. "Mullbänken", 1961	s. 7
Hus 4 och 5. "Berlinmuren", 1962	s. 8
MEDVERKANDE	s. 9
Ralph Erskine	s. 9
PROBLEM/SKADOR	s. 9
KULTURVÄRDE	s. 10
FRAMTID/SKYDD	s. 10
LITTERATUR OCH KÄLLOR	s. 11
RITNINGAR	s. 12

INLEDNING

Denna rapport utgör en del av projektet Dokumentation av modern arkitektur i Norrbotten. Projektet bedrivs av Norrbottens museum och dess övergripande syfte är att öka kunskapen om efterkrigstidens arkitektur i länet, vilken i detta sammanhang ofta blivit förbisedd. Kunskapsuppbyggnad beträffande den idag moderna bebyggelsen är också en viktig förutsättning för framtida verksamhet.

Norrbottens museums målsättning är att skapa en översikt över den bebyggelse som uppförts i Norrbotten under tiden 1950-2000, delvis genom ett antal ingående dokumentationer av enskilda byggnader/anläggningar. Dokumentationerna omfattar byggnader och miljöer representerande olika verksamhets kategorier; offentliga institutioner, lokaler för förvaltning och undervisning, industrimiljöer, bostäder och så vidare. Objekten är arkitektoniskt intressanta, tidstypiska, epokgörande, stilbildande eller på annat sätt särskilt angelägna eller omtalade. Byggnader i alla länets kommuner kommer att finnas representerade i materialet.

Projektet som helhet är ett samarbete mellan museets bebyggelseantikvarier och fotografer och dokumentationerna är avsedda att resultera dels i en skriftlig rapport, dels i en fotodokumentation. Avsikten är att materialet även ska utgöra grund för och resultera i publik redovisning. Som ett etappmål inom projektet kommer därför en utställning att uppföras under 2007, där bland annat ett objekt i varje kommun presenteras i ord och bild.

Denna dokumentation av kvarteret Ortdrivaren i Kiruna utfördes av Anna Björkman och Jennie Sjöholm under en knapp veckas tid i januari 2002, varav en dag ägnades åt ett besök på plats. Den slutliga redigeringen av rapporten har gjorts av Lina Karlsson i juli 2003. Alla fotografier där inget annat nämns är © Norrbottens Museum 2002 Foto Jennie Sjöholm. Insamlat material finns tillgängligt i Norrbottens museums arkiv och bildarkiv.

HISTORIK

Efter andra världskriget var det goda tider för LKAB, företaget expanderade och nyanställde. Detta innebar att även Kiruna växte. 1948 fick man också stadsrättigheter, från att tidigare ha varit ett municipalsamhälle. Staden upprättade en generalplan, som bland annat syftade till att öka bostadsbebyggelsen, men också att sanera centrum.

Det tydligaste resultatet av saneringarna i Kiruna var att bebyggelsen i det centralt belägna kvarteret Ortdrivaren revs, till förmån för mer storskaliga byggnader ritade av Ralph Erskine, som även var pådrivande i saneringsarbetet.

BYGGNADSBESKRIVNING

Kv Ortdrivaren består av de så kallade snusdosan, spottkoppen, mullbänken och berlinmuren, där Snusdosan och Spottkoppen är de två högre brunmålade byggnaderna, och de övriga är lägre, gulmålade byggnader. Kvarteret ligger i centrala Kiruna och är högre än den övriga bebyggelsen i staden. Bakåt blickar kvarteret ut mot LKAB:s gruvområde och i fonden finns en öppen torgbildning som inramas av affärshus. Torget är öppet utan några träd men med en del skulpturer. I mitten står en skulptur i form av en klocka och det finns även en till skulptur lite mer avsides.

Framför kvarteret Ortdrivaren står en litet hus som innehåller toaletter med en arkitektur hämtat från Kirunas äldre bebyggelse. Det finns en parkering i anslutning till torget som lutar något och i dess bakkant ligger Folkets Hus.

Lutningen gör att Folket Hus ser stort och pampigt ut. Till

parkeringen går en bilväg som går längs den ena gaveln av Spottkoppen.

Mitt emot den vägen mynnar en gågata ut på torget och det finns även några smalare gångvägar till torget. På parkeringen står ännu en skulptur och denna är av järn. Torget omgärdas av affärer och banker.

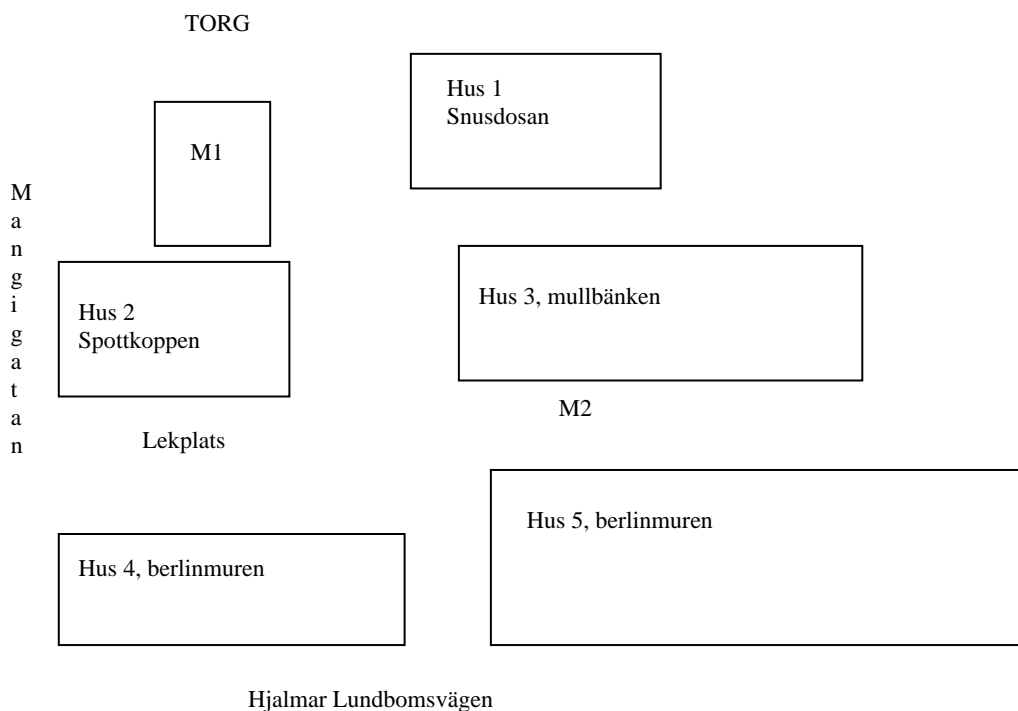

Berlinmuren, mullbänken och snusdosan. Nbm acc.nr 2002-34-07.

Foto över Ortdrivaren före Erskines omgestaltning. Nbm acc.nr 2002-34-10.

Sammanlagt finns 138 lägenheter, 12 lokaler och 85 garageplatser. Det finns allt mellan ettor och femmor. Det är bostadsrätter som är knutna till HSB. Husens form har hämtat inspiration till gruvan och fjällvärlden och balkongerna ska likna gruvhissar. Tidigare värmdes hela kvarteret med oljeeldning men idag har den tidigare panncentralen byggts om till samlingslokal och kvarteret får sin värme genom fjärrvärme.

M2

M2 är ett garage beläget under markytan. Följande byggnader i kvarteret är:

Hus 1, "Snusdosan", 1961

1961 byggdes det första huset i kvarteret, det högsta brunmålade huset som är 13-våningar högt och kallas i folkmun för *Snusdosan*. Namnet härrör säkerligen till husets bruna färg och namnet kommer alldeles snart att bli det officiella namnet på huset.

I bottenvåningen finns Handelsbanken och en tygaffär med ingångar och skyltfönster från torget. Lägenheterna har också en ingång från torget. *Snusdosan* sitter ihop med en lägre byggnadslänga som är förbindelselänken med nästa högre hus *Spottkoppen*. I den lägre byggnadslängan finns missionskyrkan, "Herrens pris" och Nordea.

*Snusdosan sedd från gården.
Nbm acc.nr 2002:33:28.*

Fasaden mot torget (öst) består av lättbetongplank som är målade i en brun nyans och blev ommålade i samma nyans 1998. Taket är ett svart plåttak. Fasaden har tre längor med balkonger med 9,9 och 8 stycken balkonger. Mellan två balkonglängor sett från vänster finns 9x5 fönster det vill säga 54 stycken uppdelade på tre olika modeller. Fram till nästa balkonglänga finns 17 fönster av samma modell och den sista delen av fasaden har 16 fönster av samma modell. Under de sista 16 fönstren finns en liggande fönsterlänga med små fönster ovanför tygaffären. Gaveln mot Missionskyrkan (i norr) har 10 fönster av samma modell och längst ned är två fönster i bredd.

*Snusdosans fasad, närbild.
Nbm acc.nr 2002:33:32.*

Hus 2, "Spottkoppen", 1962

Huset är 10-våningar och har en liknande brun nyans som Snusdosan. I bottenvåningen finns affären Synsam. Fasaden har samma lättbetongplank och svarta plåttak. Huset har samma fönstermodeller som Snusdosan. Det finns tre längor med balkonger på fasaden mot torget och de består av 7,6,6 stycken balkonger sett från den mindre byggnadslängan. I det vänstra hörnet innan den första balkonglängan sitter ett ensamt fönster. Mellan den första balkonglängan och den andra finns 29 fönster och två franska balkonger. Mellan balkonglängorna två och tre finns sex fönster och på den sista delen av fasaden finns 12 fönster. På gaveln finns sex fönster och därunder är en rusticering i grå betong.

Ovan: Snusdosan och spottkoppen. Nbm acc.nr 2002:34:24.

Nedan: Spottkoppen från gården. Nbm acc.nr 2002:34:02.

Hus M1, "Herrens pris", 1960

I samband med att området byggdes revs en kyrka, vilket ledde till att Ralph Erskine ritade en kyrka i det nybyggda området. Kyrkan tillhör Missionskyrkan och är placerad ut mot torget mellan tygaffären och Nordea. Färgen på kyrkan och den lägre byggnadslängan är något rödare och ljusare än de övriga bruna husen.

Missionskyrkans exteriör. Nbm acc.nr 2002:33:06.

Hus 3, "Mullbänken", 1961

*Mullbänken från gården.
Nbm acc.nr 2002:33:16.*

Baksidan på Hus 2 och husen 3, 4 och 5 bildar tillsammans ett gårdsrum. På gården finns en lekplats och några få parkeringsplatser. Parkeringsplatserna är nya inslag och fanns inte där vid byggtiden. Det är en asfalterad yta som känns inramad och har en privat karaktär. Hus tre kallas Mullbänken och är byggt som ett sutterränghus med olika höjd. Det är som högst mot gården där det är fem våningar högt. Framsidan på hus 3 och baksidan på hus 1 bildar ett mindre uterum med piskställningar.

Fasaden är uppbyggd av gulmålade lättbetongplank med samma utförande som de brunmålade husen. Balkongerna och fönstren är även de av samma typ. Västerfasaden mot gården har 10 balkonger, mot Hus 1 finns 10 balkonger och på gaveln mot hus 2 finns tre balkonger. Det finns två trappuppgångar och dessa nås från österfasaden som vätter mot baksidan av hus 1.

I trappuppgångarna finns dubbla dörrar med en värmesluss i mellan och så var det redan vid byggtiden. Den yttre dörren är utbytt från en trädörr till en aluminiumdörr, medan den inre dörren fortfarande är av trä med glasade partier. Ovanför den inre dörren finns ett smalt liggande fönster en bit upp på fasaden. Den yttre dörren omsluts av betongväggar med utstansade hål i den råa betongen. Trapphuset har stentrapp och stålräcken överdragna med plast. I entrén är väggarna utsmyckade med ett grönt stänkmåleri direkt på betongen och på de övriga våningarna finns en storblommig tapet i två färgvarianter, i grönt respektive i brunt. Samma tapet återfinns i de övriga husen och enligt fastighetsskötaren så tillkom den på 1970-talet.

Trapphus i kvarteret Ortdrivaren. Nbm acc.nr 2002:33:12

Hus 4 och 5, "Berlinmuren", 1962

Berlinmuren från gården. Nbm acc.nr 2002:33:05.

Husen ger nästan sken av att hänga ihop men det är två fristående hus även om de till utseendet är mycket lika. Längs Hjalmar Lundbomsvägen är husen indragna i gatulivet på samma sätt som de äldre husen längre ned på gatan, vilket ger en kontinuitet och harmoni åt gatan. Hus 5 är längre än hus 4, mot innergården två våningar höga.

Det kanske mest uppseendeväckande med husen är de färgrika ytterdörrarna som är blåa, röda och vita. På hus 4 röda och två vita, det vill säga sammanlagt åtta ytterdörrar. Enligt fastighetsköparen är dörrarna utbytta men till samma färger som ursprungstanken. Hus 4 har fyra balkonger in mot gården och fem balkonger ut mot gatan. Mot gatan (Hjalmar Lundbomsvägen) finns också fem uteplatser. På gaveln mot Mangigatan finns en balkong.

Hus 5 har fjorton dörrar in mot gården och sju balkonger. Mot gatan finns åtta uteplatser och åtta balkonger. På ena gaveln finns en balkong.

MEDVERKANDE

Ralph Erskine

Ralph Erskine, född 1914, var nyutexaminerad arkitekt vid krigsutbrottet 1939 och lämnade då England för Sverige. I början arbetade han med lite ströjobb på olika arkitektkontor och hans första egna uppdrag var en stuga åt uppfinnaren Baltzar von Platen. Stugan var en traditionell liggtimmerstuga med torvtak och han ritade flera liknande stugor efter denna. Det första större uppdraget var Lida Friluftsgård 1942-43.

Erskine arbetar i en rad olika stilar och blandar sina intryck från England med de svenska. Han har bland annat utvecklat den organiska arkitekturen, där husens form är ett direkt svar på platsens klimat, förutsättningar och årstider. Det första större uppdraget i den andan var hotell Borgafjäll i Lappland 1948. Han har ritat mer än 100 genomförda projekt, både i Sverige, England och övriga världen. Stockholms universitet är starkt präglad av Erskine som 1974-81 ritade *allhuset*, biblioteket och sporthallen. Under 1990-talet kompletterade han området med *Aula magna*. Erskine har också ritat flera bostadsområden och står bakom Ekerö centrum utanför Stockholm.

I Norrbotten märks förutom kvarteret Ortdrivaren också Ormen länge i Svappavaara och köpcentrat Shopping i Luleå.

PROBLEM/SKADOR

Kvarteret är idag i gott skick och bostadsrättsföreningen har god ekonomi och har utfört ett kontinuerligt underhåll. Den största hotbilden idag är balkongerna som bostadsrättsföreningen skulle vilja byta ut då de p.g.a. av sin form och storlek är opraktiska och håller på att vittra sönder. Problem har uppstått när vatten trängt in under betongen och armeringen har angripits av rost. Detta problem har även angripet vissa fasader men inte i någon större utsträckning. Det finns vissa mindre skador i fasaden där färg och betong ramlat ned.

Hus 1 och 2 målades om 1998 och alla fönster byttes i samtidigt med detta.

Fasad med ett exempel på de gruvschaktsinspirerade balkongerna. Nbm acc.nr 2002:34:05.

KULTURVÄRDE

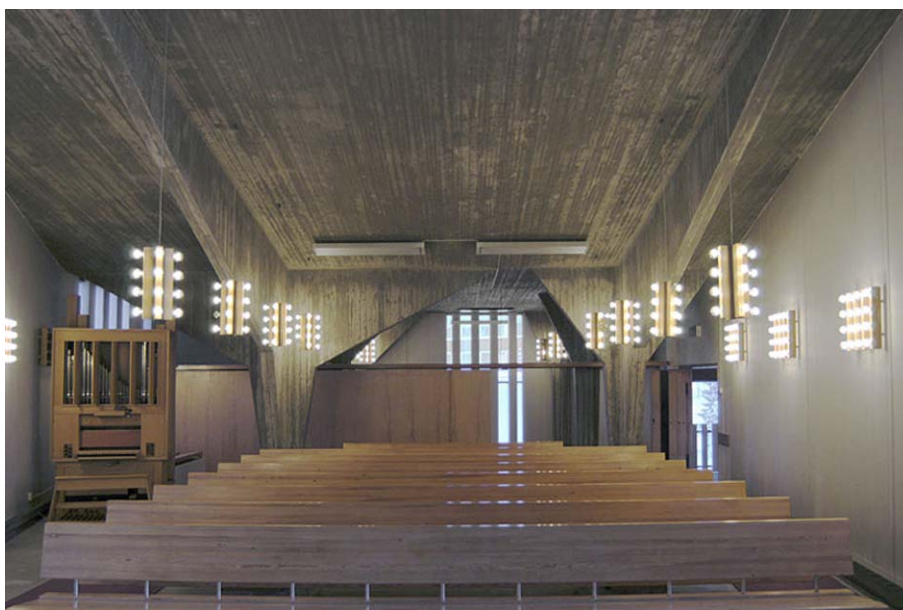
Tidigare bebyggelse i kvarteret revs på 60-talet för att ge plats åt dagens bebyggelse. Detta var vanligt under de så kallade ”rekordåren”, man ville ”sanera” områden i städerna för att lämna rum för ny och modern bebyggelse. Kiruna var inget undantag från detta, utan det kan ses som en tidstypisk företeelse.

Hela kvarteret ritades av samma arkitekt, Ralph Erskine, vilket innebär att det är ett genomtänkt, väl sammanhållet kvarter. Erskine arbetade mycket med arkitektur anpassat för platsen, och dess klimat, vilket också märks i kvarterets arkitektur. Kvarteret och dess byggnader är arkitektoniskt viktiga, då de är ritade av en etablerad arkitekt som har ritat många välkända byggnader i Sverige.

Kvarteret är mycket centralt beläget i Kiruna, och utgör ett viktigt riktmärke i staden. Byggnaderna är också relativt intakta från, de har inte utsatts för några större förändringar sedan de byggdes.

FRAMTID/SKYDD

Kvarteret finns med i Kiruna stads bevarandeplan och utmärkt som arkitektonisk värdefull bebyggelse men saknar skydd.

Missionskyrkans interiör. ©Norrbottens museum acc.nr 2003:112:05.

Foto: Daryoush Tahmasebi.

Missionskyrkan har under senare delen av 2002 flyttat från sina lokaler. Detta kommer sannolikt att innebära att denna lokal, som ritats speciellt för sitt ändamål, kommer att byggas om.

LITTERATUR OCH KÄLLOR

Brunnström, Lasse, "Det modernistiska Kiruna – om arkitektur och samhälle under den andra storhetstiden" ur *Kiruna - staden som konstverk*, red Brummer, Waldemarsudde, 1993.

Egelius, Mats, *Ralph Erskine, arkitekt*, Byggförlaget 1988

På tapeten, tidning för HSB i Luleå, 1992 februari

Informant:

Vår kontaktperson har varit bostadsrättsföreningens vaktmästare, Arild Storeide.

RITNINGAR

Ritningar från Stadsbyggnadskontoret i Kiruna:

1. Hus 1 - Ändring av entré, banklokal, fasad mot öster, 1975
2. Hus 1 - Ändring av interiör i nordbanken, 1989
3. Hus 1 - Fasad mot öster och norr, Ralph Erskine 1961
4. Hus 1 - Sektion, 1961
5. Hus 1 - Fasad mot väster och söder, 1961
6. Hus 1 - Våning 13 och takplan 1961
7. Hus 1 - Våning 2-12, 1961
8. Hus 1 - Nedre och övre källare, lagerplan, våning 1 med bank, 1961
9. Hus 2 - Fasad mot öster, mangigatan och norr, sign. Erskine 1962
10. Hus 2 - Fasad mot väster och söder, sign. Erskine 1962
11. Hus 2,1 och M1 - Fasadsammanställning nordost, Watanabe 1963
12. Hus 2,1 och M1 - Fasadsammanställning nordost, Watanabe 1963
13. Hus 2,1 och M1 - Fasadsammanställning nordväst, sign. RJA E 1961
14. Hus 2,1 och M1 - Fasadsammanställning nordväst, sign. RJA E 1961
15. Hus 2 - Våning 1-7, källare, sign. Erskine 1962
16. Hus 2 - Våning 8-10, takplan, sign. Erskine 1962
17. Hus 2 - Sektion, sign. Erskine 1962
18. Situationsplan
19. Hus 3 - Fasad öst, 1961
20. Hus 3 - Fasad väster 1961
21. Hus 3 - Våning 1 kontor 1961
22. Hus 3 - Våning 4 bostäder 1961
23. Hus 3 - Takplan 1961
24. Hus 3 - Våning 2 och 3 1961
25. Hus 3 - Våning 5
26. Hus 3 och M2 - 1961
27. Hus 3 och M2 - fasad 1961
28. Hus 3 och M2 - sektion 1961
29. Hus 4 - Sektion och alla fasader, 1962
30. Hus 2 - Våning 1-3, takplan, Bengt 1962
31. M1 - pälsaffär, pressbyrå, banker, ungdomslokal 1960
32. M1 - 1960
33. M1 - Sektion C och D, Watanabe 1963
34. Hus 3 och M2 - 1962
35. Hus 5 - Alla fasader 1962
36. Hus 5 - Takplan och våning 1-3, Bengt 1962
37. M1 - Sektion C och D Missionskyrkan, Watanabe 1963
38. M1 - Sektion A och B Missionskyrkan, garage, Watanabe 1963
39. M1 - Terrassplan Missionskyrkan 1960
40. M1 - Terrassplan Missionskyrkan 1960
41. M1 - Sektion A och B, Watanabe 1963